

HATTUARIE ONDER DE FRANKEN.

III.

Gelijk wij aantoonen, hebben de Hattuariërs op geen vreedzame wijze bezit genomen van de door hen bezette landen tusschen Rijn en Maas. Zij deden dat niettegenstaande het verzet van Romeinen en Sicambren en pastten derhalve ongetwijfeld het toen bestaande oorlogsrecht toe in volle gestrengheid. De stichtingen der Romeinen waren reeds vroeger grootendeels vernield, zij voltooiden die vernieling. Als alle barbaren waren ook de Hattuariërs niet zeer genegen zelf de hand aan den ploeg te slaan en spaarden daarom de landbouwende bevolking, zich vergenoegende de aanzienlijken en grondeigenaars dood te slaan of te verjagen ¹⁾. Tot de bevolking die zij spaarden behoorden colonen en laten, in wier toestand vooreerst weinig verandering kwam, dan dat zij van meester veranderden. De in den oorlog gemaakte buit werd gelijkelijk onder de krijgers verdeeld. De aanvoerders kregen geen grooter deel dan de soldaten. Allen die deel genomen hadden aan de verovering kregen alzoo grondbezit. Het lot besliste bij deze verdeling. De op de toegedeelde gronden aanwezigen behoorden bij den grond.

De domeinen of kroongoederen en de tempelgoederen bleven hunne bestemming behouden. De koningen hadden gedurende den tijd hunner regeering het gebruik der domeinen, doch daar het koningschap nog niet erfelijk was, konden zij over die goederen niet als eigendom beschikken. Domeingoederen dienden ook tot onderhoud der onder de Koningen staande ambtenaren van het openbare gezag.

Nadat de Merovingers zich hadden meester gemaakt van Ripuarië, het koningschap erfelijk was geworden in hun geslacht en Clovis het Christendom had aangenomen, kwam hierin verandering.

De goederen die tot godsdienstige doeleinden waren afgezonderd, werden nadat de Koning der Franken het Christendom had aangenomen, domeingoederen en al meer en meer beschouwd de Koningen de domeinen als bezittingen van hun geslacht. Waarom zouden zij niet, daar ze het geheele rijk als een erfgoed beschouwden?

Het gevolg hiervan was, dat de Koningen domeingoederen in eigendom afstonden aan kerken, kloosters en gunstelingen en de bezittingen der kroon daardoor verminderden, terwijl zij door verbeurdverklaringen deze weder vermeerderden. Door deze schenkingen kregen eenige familiën groot overwicht over de minder gelukkige en bevoorrechte. In dien tijd van geweld dwongen deze niet zelden minder machtige grondeigenaars hunne bezittingen aan hen af te staan, of waren deze genoodzaakt dit te doen om niet met geweld uit hun eigendom verdreven te worden. Zij die hun goed afstonden, ontvingen het dan wederom onder

meer of minder bezwarende voorwaarden in leen. Kleine geërfd en colonen werden niet zelden tot de laten stand terug gebracht, maar later werden zelfs edellieden laten.

Door dit misbruik van macht ging de vrije boerenstand, in den loop der eeuwen, in deze streken bijna geheel te niet.

De groote grondeigenaren en de geestelijke heeren streefden naar immuniteit. Stiften en kloosters verwierven hierbij bevrijding van openbare diensten en belastingen, opheffing van onderworpenheid aan den openbaren rechter, enz. Om den verzwaaarden druk van diensten en belastingen te ontgaan, begaven zich nu vele kleine geërfd en in hoorigheid der geestelijke heeren. — Al meer en meer werd op die wijze het openbare recht vervangen door het hofrecht.

In het Frankische rijk bestonden alzoo verscheidene bronnen van rechtsmacht. Vooreerst die des Rijks, welke vertegenwoordigd werd door den Koning en zijne graven. De graven waren in den beginne ambtenaren. De Koningen droegen dat ambt liefst op aan lieden van mindere afkomst, aan zonen van laten of aan vrijgelaten slaven, maar toch bestonden er altijd graven van aanzienlijke afkomst en groote bezittingen. De inkomsten van de graven bestonden uit een of meer domeingoederen (beneficia of ambtsleenen), en uit een derde deel der boeten. In den loop der tijden werd dit ambt erfelijk. De graven verkregen zulk een macht, dat het onmogelijk was den zoon of den broeder het ambt te weigeren, dat vader of broeder bezeten had. Zoo werd ook dit ambt familie-bezit-

ting. De grafelijke waardigheid verloor geheel en al het oorspronkelijk karakter. De graven verhieven zich van koninklijke ambtenaren tot onafhankelijke gerichtsheeren en vereenigden de vroegere ambtsgoederen met hunne erfgoederen (allodiale bezittingen) tot bijzondere territoriën.

De geestelijke heeren hadden voor wereldlijke zaken voogden onder zich. Op dezelfde wijze verhieven zich de voogden tot heeren.

Intusschen geschiedde dit slechts in den loop van eeuwen, langzamerhand, niet plotseling. Door misbruik of ontwikkeling, niet door eene revolutie.

Vooreerst was het rijk verdeeld in hertogdommen, welke weder verdeeld waren in graafschappen. Deze waren weer verdeeld in centgraafschappen, ambten, tusschen Maas en Rijn honschappen geheten aan wier hoofd honnen stonden, buurtrechters enz. allen ondergeschikten aan den graaf.

Alle ambtenaren waren, voor zoover zij vasallen waren, dat is voor zoover aan hun ambt krijgsveld dienst verbonden was, vrije lieden (vasallus, fidelis). — Adel bestond vooreerst nog niet. Men had vrijen (Franci libri), en hoorigen van verschillende soort. De vrije verloor zijne persoonlijke vrijheid niet door het aanvaarden van een ambt. Zoolang echter de dienst duurde — zoolang hij het ambt bekleedde, — was hij aan hofrecht onderworpen en stond, zoo hij in dienst was van grondheeren, in niet tot hunnen dienst behoorende zaken onder het openbaar recht, maar men moest zich eerst tot zijn Heer wenden voor hij in het gerecht konde betrokken worden. Ook grond-

heeren — wereldlijke en geestelijke, — die immuniteit bezaten, stelden nu en dan graven aan over sommige hunner goederen.

Van die tot krijgsdienst verplichte ambtenaren waren zeer onderscheiden de dienstmannen (ministeriales). De huismeier, seneschal, maarschalk, kok, bakker en schenker, die ook «comites» genoemd werden, waren in den beginne alle onvrijen. Uit vasallen en ministerialen is de tegenwoordige oude adel ontstaan. Uit de krijgsdienst de hooge adel; uit de vasallen en dienstmannen der groote grond- en landheeren de ridderschap of lageren adel.

Hoewel bij de Germanen vroeger een adel bestond, die meerdere rechten bezat dan de stand der gewone vrijen, zoo heeft zich toch de tegenwoordige adel ontwikkeld uit dienstbare toestanden en uit betrekkingen tot het hof des Konings of van een anderen heer. Alle anderen die zich niet tot den hooger en lageren adel konden verheffen, daalden met der tijd af tot den hoorigen boerenstand. Slechts in de rijks onmiddellijk gebleven territoriën en in Westfalen en Friesland hebben zich nog tot in latere tijden rijksvrije lieden of rijkslieden staande gehouden, totdat in de steden een nieuwe stand van vrijen (de burgerstand) optrad, en later de vrijheid algemeen werd.

In de middeleeuwen was, bij het erfelijk worden der ambtsleenen, de onvrijheid bijna algemeen en in zekeren zin een voorrecht. De kleine vrije grondeigenaar kon zijne bezittingen niet beschermen tegen de talrijke geweldenaars, en de openbare macht geraakte hoe langer hoe meer in handen van deze. Om in rustig bezit te

blijven, droeg hij zijne goederen op aan een machtig geestelijk of wereldlijk heer en ontving die weder in leen. In rijks- of koningsdienst te zijn, verzekerde groote voordeelen, die dienst was daarom zeer gezocht. In dienst van andere heeren genoot men de bescherming van deze, en had men gelegenheid om voor de toekomst van zich en zijne kinderen te zorgen.

De Koningen stonden soms geheele districten of graafschappen in eigendom af aan vasallen die in hunne gunst stonden. Zoo verkregen de graven van Holland door gunst en wapengeluk hun graafschap als een vrije bezitting, wegens welke zij wel verplichting erkenden jegens het Rijk, maar toch niet schroomden zelfs tegen den Koning het zwaard te trekken, wanneer zij meenden door dezen in hunne rechten verkort te zijn. Zij behielden den titel van graaf, maar van de oude instelling bleef niets over dan dien naam. Zij regeerden als vrijmachtige hertogen, meer als bondgenoten, dan als vasallen des Rijks, zij, de vroegere dienaren des Konings, beschouwden den Koning, even als de vroegere grondheeren der Germanen in het voorfrankische tijdvak, als een primus inter pares, als de eerste onder hunne gelijken.

Zulke zelfstandig geworden graven noemden zich vorstelijke graven en werden niet zelden Hertogen genoemd.

Uit de indeeling der krijgsmacht in heerschilden kan men omtrent de standen in de Middeleeuwen veel leeren. Die indeeling verdient hier vermelding, omdat ze bepaaldelijk van nut kan zijn bij de behandeling der geschiedenis van Gelre en Cleve.

In het eerste heerschild stond de Koning, in het tweede de geestelijke grooten, dat is zulke aartsbisschoppen, bisschoppen en abten die wereldlijk gebied bezaten, in het derde de wereldlijke Vorsten, in het vierde de graven en vrijheeren. Het vijfde heerschild bestond uit baanderheeren en middelvrijen, en dat waren de praefecten, judices, burggraven en kastelijns of slotvoogden, omdat zij ook vrije mannen onder zich hadden. Het zelfde heerschild bestond uit vasallen en dienstlieden der baanderheeren, zij hadden geen ridderlijke manschap, maar alle mannen van vrije, eerlijke afkomst, die niet eigen waren, onder zich en eindelijk het zevende: de burgers der vrije steden, nl. van zulke steden, die autonomie verkregen hadden, die immuniteit bezaten. De adel wilde hen niet erkennen, daar men niet wist of zij het leenrecht bezaten (lehn fähig waren). LOTHARIUS II had hen echter in de 12^e eeuw in het bezit van dat recht verklaard.

In bijna alle Geldersche geschiedenissen vindt men vermeld, dat de graven van Gelre ontstaan zijn uit praefecti of voogden van Gelre. VAN SPAEN heeft reeds gewezen op de verwarring die ontstaan is in het gebruik dezer woorden.

Uit de lijst der burggraven van Utrecht blijkt, dat de titel praefectus gelijk staat met dien van judex d. i. rechter en castellanus of slotvoogd, zulke praefecten waren baanderheeren en volgden op de vrijheeren en graven. Zij behoorden tot het vijfde heerschild. Terwijl de vrijheeren hunne rechtsmacht bezaten krachtens eigendom van eene heerlijkheid, allodiaal of leengoed, ontleenden de baanderheeren die aan hun ambt in

dienst van Koning of landsheer. Vrijheer en baanderheer zijn derhalve geen titels van gelijke beteekenis.

Van zulke baanderheeren, stedevoogden, burggraven of burchtvoogden, moeten onderscheiden worden de advokaten van geestelijke gestichten, corporatien of kerken, die ook voogden genoemd werden. Kerken noch geestelijke gestichten konden zelf in rechten optreden of zaken doen die rechtskracht moesten bezitten. Geen bisschop of abt of plebaan kon zelf zijn bisdom, abdy of parochie vertegenwoordigen ²⁾. Zij hadden een *doode hand* en alles wat in rechten gelden zou, moest door de *levende hand* geschieden. Door deze moesten goederen verkregen of vervreemd worden. Dergelijke voogden waren de wereldlijke beschermers van kerken en kloosters. De voogden van kerken noemde men ook patronen. Soms heette de voogd « Comes vulgaris » ³⁾. De voogden en patronen waren niet altijd zeer aanzienlijke personen. Soms waren aanzienlijke grondheeren of landsheeren voogden. Soms ook wel lieden die slechts geringe bezittingen hadden, en niet zelden ondervonden de geestelijke goederen nadeelige gevolgen door de hebzucht van eerstgenoemden en door de armoede van de anderen.

Verder komen nog voor als vrije personen in dienst van kerkelijke heeren of van vrouwen milites, dat is ridders of krijgslieden. Mogelijk komen die milites overeen met de italiaansche condotieri, — in zooverre dat zij een of ander klein ambtsleen bezaten, in tijd van oorlog geen vasallen of dienstmannen konden oproepen, maar dan aan het hoofd stonden van gehuurde krijgers, die zij voor zekeren tijd en met een bepaald

doel aanwerven; mogelijk waren zij in het bezit van wat men later een riddergoed noemde, zeer zeker was hunne betrekking geen aanzienlijke, hoewel ook vrijen en van adellijke afkomst als milites in dezen zin voorkomen.

